

جمهوری اسلامی ایران

مدیریت حوزه علمیه استان قم

رساله علمی سطح ۳

مرز مدارا و خشونت در اندیشه و رفتار علوی

استاد راهنما: حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید احمد میرخلیلی

استاد مشاور: حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمدحسین فاریاب

محقق: رسول عسکری

سال تدوین: ۱۳۹۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«الحمد لله رب العالمين و الصلوه و السلام على رسول الله و على آله آل الله و العن دائم على أعدائهم أعداء الله إلى يوم لقاء الله و الحمد لله الذي جعلنا من المتمسكين بولايه امير المؤمنين و الائمه عليهم السلام»

حمد و سپاس الهی و تقدیر و تشکر:

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت به ما عطا فرمود. همچنین به مصداق «من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق» و به پاس جایگاه اجل و والای علم‌آموزی، در مقام قدردانی از زحمات بی شائبه تمام اساتید بزرگوار که در طول مدت تحصیل مرا یاری نمودند کمال تشکر و امتنان را دارم.

از استاد عزیز و بزرگوارم جناب حجّت الاسلام و المسلمین آقای دکتر سید احمد میرخلیلی که در کمال سعه‌ی صدر، با حسن خلق و فروتنی، حقیر را تحمّل نموده، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ نکردند و زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند، نهایت تشکر و سپاس‌گزاری را دارم. از استاد عزیز و گرامی و صبورم، جناب حجّت الاسلام و المسلمین آقای دکتر محمدحسین فاریاب که زحمت مشاوره این رساله را داشتند کمال تشکر و قدردانی را دارم. بدون شک اگر امتیاز یا ویژگی‌ای در رساله مزبور وجود دارد، مرهون عنایات این بزرگواران بوده و کاستی‌های آن متوجه حقیر است.

مراتب سپاس، تشکر و قدردانی خویش را از مدیریت محترم حوزه و همچنین همکاری مسئولین محترم کتابخانه‌های، آیت‌الله حائری، آیت‌الله بروجردی و آیت‌الله گلپایگانی، اعلام می‌نمایم. بایسته است از سایر اساتید و دوستانم که مرا در تهیه و تنظیم این تحقیق همراهی و همیاری نموده‌اند، تقدیر و سپاس به عمل آورم. از همسر گرامی‌ام که با صبر و شکیبایی خود زمینه انجام این تحقیق را فراهم نمود، سپاس گزارم.

برای این بزرگواران صحت و سلامتی همراه با توفیقات روز افزون از خداوند منان مسئلت دارم. امیدوارم در ظلّ توجهات حضرت ولی عصر (علیه‌السلام) موفق و مؤید باشند.

تقدیم به :

اگر این اثر ارزش و شایستگی اهداء و تقدیم را داشته باشد، در کمال شرمساری و نهایت فروتنی و ادب، آن را تقدیم می‌نمایم: به زیباترین خلقت‌های معبودم، چهارده نور مقدس آفرینش (علیهم‌السلام) که هستی روشن به نور آنهاست؛ به ارواح طیبه شهداء که چگونگی حیات طیبه را به ما آموختند و روح بلند و ملکوتی بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران حضرت **امام خمینی (ره)**؛ به رهبر عزیز، فرزانه، حکیم و بصیر انقلاب، حضرت آیت‌الله العظمی **امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)**؛ به ظرافت‌های بی‌نام و نشان آفرینش خدا، پدر که حمایت را از خالقش به ارث برده و مادر مهر بی‌انتهایش را؛ به گوهرهای جاودانه عرصه وجودم، معلمان و اساتید شایسته‌ام که آفتاب عنایتشان چنان عظیم و مستدام می‌تابد که طفلانگی بودنم را به گام‌هایی مصمم، صبور، امیدوار، شجاع و قوی در مسیر سبز آدمیت مبدل می‌سازند؛ و تقدیم به همه شیعیان و محبان امام علی (علیه‌السلام) اوّل مظلوم و حضرت زهرا (علیها‌السلام) اوّل مظلومه عالم.

چکیده

مدارا به معنای سعه‌ی صدر و تحمل آرای دیگران است؛ و خشونت به معنای شدت عمل همراه با صلابت و اقتدار و بهره‌گیری از قدرت مشروع در جهت اجرای عدالت است که این دو مفهوم را با استفاده از سیره امام علی (علیه‌السلام) بررسی نموده و مرز بین این دو مقوله را مشخص نماییم. مهم‌ترین هدف آن، ارائه‌ی الگوی عملی در عرصه‌های مختلف اجتماعی، تبلیغی، حکومتی و نظامی است.

بررسی شخصیت امام علی (علیه‌السلام) به عنوان انسانی کامل، در ابعاد مختلف به خصوص در عرصه‌ی حکومت‌داری، از ضرورت این تحقیق است. در این نوشتار مواردی از مدارا و خشونت امام مانند مدارا خشونت آن حضرت در اجتماع اعم از روابط با خویشاوندان، دوستان و دشمنان و مدارای حضرت با خلفای قبل خود بررسی می‌گردد و سپس در بخش چهارم، به تبیین این دو مقوله در امر تبلیغ می‌پردازیم که بررسی موارد آن می‌تواند الگوی صحیح برای مبلغان در امر تبلیغ باشد.

امام علی (علیه‌السلام) در مدت حکومت‌داری خویش به این دو اصل توجه داشته است که مدارا حضرت با امتناع کنندگان از بیعت، قاطعیت با مخالفان حکومت (ناکثین، قاسطین و مارقین)، دعوت کارگزاران به مدارا و قاطعیت، قاطعیت در اجرای عدالت و نفی تبعیض و قاطعیت در برابر توطئه‌گران، افراد شرور و برهم زندگان امنیت اجتماعی و نظامی نمونه‌های عملی مطرح شده در این خصوص هستند.

فایده این تحقیق این است که با بررسی مدارا و خشونت علوی در عرصه‌های مختلف، الگویی جامع و صحیح را به خصوص در امر حکومت‌داری در جهت برخورد با مخالفان و فتنه‌گران و سایر متخلفان ارائه دهد.

کلید واژه‌ها: مرز، مدارا، ملامت، نرمی، خشونت، قاطعیت، تویخ، اندیشه، رفتار، امام علی

(علیه‌السلام)

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۲	۱. بیان مسأله
۲	۲. اهمیت و ضرورت تحقیق
۳	۳. اهداف و فوائد تحقیق
۳	۴. پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش
۴	۵. سؤالات تحقیق
۴	۶. سؤال اصلی تحقیق
۴	۷. سؤال‌های فرعی
۴	۸. روش تحقیق
۴	۹. روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها
۵	۱۰. ساختار تحقیق

بخش اول – کلیات و موضوع شناسی

۷	فصل اول: مفهوم شناسی
۷	۱. معنای لغوی مدارا و خشونت
۷	الف. مدارا در لغت
۹	ب. خشونت در لغت
۹	۲. معنای اصطلاحی مدارا و خشونت
۹	الف. مدارا در اصطلاح
۱۱	ب. خشونت در اصطلاح
۱۳	۳. مدارا و خشونت از منظر روایات

- فصل دوّم: رابطه‌ی مدارا و خشونت با امر به معروف و نهی از منکر..... ۱۵
۱. تأثیر مدارا و خشونت در شرایط امر به معروف و نهی از منکر..... ۱۶
۲. تأثیر مدارا و خشونت در مراحل امر به معروف و نهی از منکر..... ۲۰

بخش دوّم – مدارا و خشونت علوی در اجتماع

- فصل اوّل: مدارا و خشونت با خویشاوندان..... ۲۵
- فصل دوّم: مدارا و خشونت با دوستان..... ۳۱
- فصل سوّم: مدارا و خشونت با دشمنان..... ۳۵
۱. برخورد امام با دشمن غیرمعاند..... ۳۶
۲. برخورد امام با دشمن معاند..... ۳۷
۳. برخورد امام با دشمن منافق..... ۳۹
۴. برخورد امام با دشمن غیرمنافق..... ۴۲

بخش سوّم – مدارا و خشونت امام علی (علیه السلام) با خلفاء

- فصل اوّل: مدارا و خشونت با خلیفه‌ی اوّل..... ۴۷
- فصل دوّم: مدارا و خشونت با خلیفه‌ی دوّم..... ۵۳
- فصل سوّم: مدارا و خشونت با خلیفه‌ی سوّم..... ۶۱

بخش چهارم – تبیین مدارا و خشونت علوی در امر تبلیغ

- فصل اوّل: تبلیغ عملی امام علی (علیه السلام)..... ۷۵
۱. برهان و استدلال..... ۷۵
۲. گفتگو..... ۷۷

۷۸.....	۳. موعظه.....
۸۰.....	۴. مجادله.....
۸۱.....	۵. افشاگری.....
۸۲.....	۶. دفع بدی به خوبی.....
۸۴.....	فصل دوّم: انعطاف ناپذیری امام در اجرای دین.....
۸۵.....	۱. دین محوری.....
۸۶.....	۲. احیاء سنت‌های الهی و مبارزه با بدعت‌ها.....
۸۷.....	۳. اجرای احکام و حدود الهی.....
۸۸.....	۴. حفظ بیت‌المال.....

بخش پنجم – مدارا و خشونت امیر المؤمنین علی (علیه السلام) در امر حکومت داری

۹۳.....	فصل اوّل: مدارا با امتناع کنندگان از بیعت.....
۹۵.....	فصل دوّم: مدارا و خشونت در برابر مخالفان حکومت.....
۹۵.....	۱. مدارا و خشونت با اصحاب جمل.....
۹۹.....	۲. مدارا و خشونت با قاسطین.....
۱۰۴.....	۳. مدارا و خشونت با خوارج.....
۱۰۸.....	۴. مدارا و خشونت با اهل کوفه.....
۱۱۱.....	فصل سوّم: مدارا و خشونت در رابطه با کارگزاران.....
۱۱۳.....	۱. دعوت کارگزاران به مدارا و قاطعیت.....
۱۱۵.....	۲. قاطعیت در برابر تخلف کارگزاران.....
۱۱۶.....	فصل چهارم: قاطعیت در اجرای احکام و مبارزه با مفسد.....
۱۱۷.....	۱. قاطعیت در اجرای عدالت و نفی تبعیض.....
۱۱۹.....	۲. قاطعیت و تأکید بر اجرای احکام و قوانین الهی.....

۱۲۱	۳. شدت عمل در برابر متعرضان توطئه‌گر
۱۲۲	۴. شدت عمل در برابر افراد شرور و بزه‌کار
۱۲۴	۵. قاطعیت با برهم‌زنندگان امنیت اجتماعی
۱۲۵	فصل پنجم: مدارا و خشونت علوی در عرصه‌ی نظامی
۱۲۷	۱. مدارا با مخالفان قبل از اقدام نظامی آنان
۱۲۹	۲. زیر نظر گرفتن کارکردهای نظامی مخالفان
۱۳۱	۳. فتنه‌ستیزی
۱۳۵	خاتمه و نتیجه‌گیری
۱۳۹	فهرست منابع

مقدمه

امام علی (علیه السلام) از همان ابتدا، در دامان پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) رشد نموده و از معارف والای وحی بهره جسته است در نتیجه، بررسی همه جانبه‌ی شخصیت وی به عنوان انسانی کامل، ضروری است.

این نوشتار سعی دارد از میان فضایل بی‌کران وجود امام علی (علیه السلام) فقط به موارد مدارا و خشونت در اندیشه و رفتار علوی پردازد و محدوده و مرز این دو مقوله را مشخص نماید. مدارا به معنای سعه‌ی صدر و تحمل آرای دیگران و خشونت به معنای شدت عمل همراه با صلابت و اقتدار است که بین این دو مرز وجود دارد و هر کدام باید در جای خود اعمال شوند.

در روایات معصومین (علیهم السلام) نیز به این دو اصل توجه شده و مدارا را یک ارزش اخلاقی مطرح شده و به آن توصیه شده است و از خشونت بی‌جا و استبدادی نیز پرهیز شده است.

در بخش اول این تحقیق، بعد از بیان موضوع شناسی، رابطه‌ی میان مدارا و خشونت با امر به معروف و نهی از منکر بررسی شده است که در طی آن بیان می‌شود که مدارا و خشونت در شرایط و مراحل امر به معروف و نهی از منکر تأثیر بسزایی دارد.

بخش دوم به موارد مدارا و خشونت علوی در اجتماع اعم از خویشاوندان، دوستان و دشمنان می‌پردازد و اشاره می‌شود که امام نسبت به این سه گروه، تا جایی که امکان داشته مدارا می‌نمودند و تا زمانی که این مدارا مصالح جامعه را به خطر نمی‌انداخته، آن را ادامه می‌دادند در غیر این صورت، با قاطعیت امام مواجه می‌شدند.

امیر مؤمنان با خلفای سه‌گانه نیز به جهت عدم اختلاف کلمه بین مسلمین، موضع مدارا را در پیش گرفته و همواره آنان را از همکاری و مشورت خود بهره‌مند می‌ساخته است. امام در مواردی مثل موعظه، گفتگو، دفع بدی به خوبی و ... از مدارا استفاده می‌نموده و در اجرای احکام و حدود الهی، حفظ بیت‌المال، مبارزه با بدعت‌ها و ... مدارا را جایز نمی‌دانسته و با شدت عمل برخورد می‌نموده است.

در بخش آخر، مدارا و خشونت علوی در عرصه‌ی حکومت‌داری بررسی گردیده و بیان می‌شود که امام با امتناع کنندگان از بیعت، مدارا نموده و با مخالفان خود از جمله ناکثین، قاسطین و مارقین تا زمانی که دست به شمشیر نبرده بودند، مدارا می‌نموده؛ اما وقتی که

اقدامات خشونت‌آمیز آنان بر امام آشکار می‌شده، آن حضرت نیز با قاطعیت و شدت عمل با آنان برخورد می‌نمودند امام نسبت به تخلف کارگزاران، اجرای احکام و مبارزه با مفاسد، اجرای عدالت و نفی تبعیض و افراد شرور و بزهکار و ... قاطعیت داشته است. در عرصه‌ی نظامی نیز بیان می‌شود که امام با مخالفان حکومت قبل از اقدام نظامی آنان، مدارا داشته و در عین حال کارکردهای نظامی آنان را زیر نظر می‌گرفته است و با فتنه‌گران، برخورد قاطع داشته و فتنه ستیزی می‌نموده است. شایسته است قبل از ورود به بحث، کلیاتی نظیر بیان مسئله، اهمیت و ضرورت تحقیق، پیشینه تحقیق، سؤالات تحقیق و ... مورد بررسی قرار گیرد.

۱. بیان مسأله

مدارا به معنای سعی صدر و تحمل آرای دیگران و تأنی در توسل به قهر و تلاش برای جذب افراد است و خشونت نیز به معنای شدت عمل همراه با صلابت و اقتدار است که انسان در مواجهه با اندیشه و رفتار مخالفان اعمال می‌کند. تعیین مرز میان این دو مفهوم از کارهای بسیار ضروری و حیاتی است که می‌تواند در تعامل اجتماعی میان افراد جامعه مؤثر باشد و روابط انسان‌ها با یکدیگر را دگرگون ساخته و نهادینه کند.

در این نوشتار بر آنیم تا این مسئله را در اندیشه و رفتار علوی بررسی کنیم. شایان ذکر است مسئله‌ی مدارا و خشونت در اندیشه و رفتار علوی در عرصه‌ی اجتماع اعم از روابط خانوادگی و خویشاوندی، حکومت‌داری، نظامی، تبلیغی و نیز سکوت یا همراهی آن حضرت در دوران خلفاء مورد نظر نگارنده در این تحقیق است.

۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

از آنجا که امام علی (علیه السلام) به عنوان یک معصوم، سیره‌ی تربیتی و اخلاقی ایشان الگوی کاملی برای رهپویان آن حضرت است این اعتقاد ما را بر آن داشت که مصادیق عینی مدارا و خشونت در اندیشه و رفتار آن بزرگوار را در بعد اجتماعی، تبلیغی و حکومتی مورد بررسی قرار دهیم.

آنچه بر اهمیت بیشتر این تحقیق افزوده، این است که تعیین مرز مدارا و خشونت، آن هم در رفتار امام علی (علیه السلام)، می‌تواند حدود مدارا و خشونت اسلامی را (که یکی از دغدغه‌های

مردم سالاری دینی است) تبیین نماید و نشان دهد که مدارای حداکثری و خشونت حداقلی مورد نظر پیشوایان دین بوده است.

هم چنین نگارنده سعی دارد که با بررسی موارد مدارا و خشونت علوی، الگوی عملی به حکومت اسلامی جهت برخورد صحیح با مخالفان و به مبلغان در اجرای برنامه‌های دینی ارائه دهد.

۳. اهداف و فوائد تحقیق

۱. الگو سازی برای مدیران اجرایی ۲. الگو سازی در نحوه برخورد مدیران با زیردستان ۳. الگو سازی جهت چگونگی رفتار مبلغان در امر تبلیغ ۴. الگو سازی نحوه انجام وظیفه‌ی نظامیان در عرصه‌ی جنگ و دفاع ۵. معرفی کردن الگویی اسلامی و دینی در برخورد با مخالفان و فتنه‌گران و ...

۴. پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش

اندیشه و رفتار امام علی (علیه السلام) همواره مورد توجه اندیشمندان و صاحب نظران اسلامی بوده است از این رو تألیفات بسیاری در این زمینه به رشته تحریر در آمده است و نهج البلاغه به عنوان سندی گویا از رفتار و گفتار آن حضرت است که به دست سید رضی جمع آوری شده و نویسندگان دیگر با بهره‌گیری از این کتاب به جنبه‌های مختلف رفتاری امام پرداخته‌اند. ما در این تحقیق مرز مدارا و خشونت را در رفتار و اندیشه امام مورد بررسی قرار می‌دهیم. منابع استفاده شده در این نوشتار کتاب‌ها و مقاله‌هایی نظیر آیین کشورداری از دیدگاه امام علی (علیه السلام)، تألیف محمد فاضل لنکرانی، مقاله قاطعیت و مدارا از دیدگاه امام علی (علیه السلام)، نوشته غلامحسین حسینی، مقاله خشونت و مدارا، نوشته علی اکبر رشاد، قهر و مدارا در حکومت علوی، اثر احمد حیدری و ... است. که هر کدام به یک بعد از مدارا و خشونت در رفتار و گفتار علوی پرداخته‌اند و عمده بحث آن‌ها در عرصه‌ی حکومت‌داری امام است.

برای نمونه کتاب آیین کشورداری از دیدگاه امام علی (علیه السلام) مباحث حکومتی از جمله انصاف با مردم، رعایت عدالت و عدم تبعیض، مبارزه با ظلم و عدم خشونت با مردم و ... را مطرح کرده است و مقاله‌ی قاطعیت و مدارا از دیدگاه امام علی (علیه السلام) نیز بیشتر به موضوعاتی نظیر مدارای امام با خلفای قبل از خود، و قاطعیت و مدارای ایشان در برابر مخالفان حکومت و تخریب کنندگان فرهنگ اسلامی پرداخته است.

در این آثار به مباحث نظامی و اجتماعی کمتر پرداخته شده است و به مدارا و خشونت علوی در امر تبلیغ پرداخته نشده است. اما ما در این تحقیق بر آنیم که به مدارا و خشونت در اندیشه و رفتار علوی را هم در بعد اجتماعی، تبلیغی، حکومتی و نظامی بپردازیم.

۵. سوالات تحقیق

بنابر شواهد تاریخی، امام علی (علیه السلام) چه در دوران زمامداری و چه قبل از آن، به دو اصل مدارا و خشونت اهتمام ویژه داشته و هر کدام را در جای مناسب به کار می‌بستند و این گونه نبود است که مدارا و خشونت را بی حد و مرز اعمال نماید؛ لذا مسئله‌ی اصلی این پژوهش پاسخ به سؤال زیر است.

۶. سؤال اصلی پژوهش

مرز مدارا و خشونت در اندیشه و رفتار علوی کجاست؟

۷. سؤال‌های فرعی

۱. معنا و مفهوم مدارا و خشونت چیست؟
۲. مدارا و خشونت در اندیشه و رفتار علوی در روابط اجتماعی چگونه بوده است؟
۳. مدارا و خشونت امام علی (علیه السلام) در روابط با خلفاء سه‌گانه چگونه بوده است؟
۴. مدارا و خشونت در اندیشه و رفتار علوی در بعد تبلیغ چگونه تبیین می‌شود؟
۵. مدارا و خشونت علوی در امر حکومت داری به چه نحو بوده است؟

۸. روش تحقیق

روش تحقیق بر اساس نوع و هدف، کاربردی است و به لحاظ روش، تحلیلی و توصیفی است که طبق آن به بررسی ابعاد تاریخی، سیاسی، اجتماعی، حکومتی و نظامی موضوع پرداخته شده است. این تحقیق به اعتبار روش گردآوری مطالب، کتابخانه‌ای است.

۹. روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها

روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای می‌باشد.

۱۰. ساختار تحقیق

بخش اوّل: کلیات و موضوع شناسی

فصل اوّل: مفهوم شناسی

فصل دوّم: رابطه مدارا و خشونت با امر به معروف و نهی از منکر

بخش دوّم: مدارا و خشونت علوی در اجتماع

فصل اوّل: مدارا و خشونت با خویشاوندان

فصل دوّم: مدارا و خشونت با دوستان

فصل سوّم: مدارا و خشونت با دشمنان

بخش سوّم: مدارا و خشونت امام علی (علیه السلام) با خلفاء

فصل اوّل: مدارا و خشونت با خلیفه‌ی اوّل

فصل دوّم: مدارا و خشونت با خلیفه‌ی دوّم

فصل سوم: مدارا و خشونت با خلیفه‌ی سوّم

بخش چهارم: تبیین مدارا و خشونت علوی در امر تبلیغ

فصل اوّل: تبلیغ عملی امام علی (علیه السلام)

فصل دوّم: انعطاف ناپذیری امام در اجرای دین

بخش پنجم: مدارا و خشونت امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در امر حکومت داری

فصل اوّل: مدارا با امتناع کنندگان از بیعت

فصل دوّم: مدارا و خشونت در برابر مخالفان حکومت

فصل سوّم: مدارا و خشونت در رابطه با کارگزاران

فصل چهارم: قاطعیت در اجرای احکام و مبارزه با مفسد

فصل پنجم: مدارا و خشونت علوی در عرصه‌ی نظامی